ӘДӘБИЈЈАТ вә ИНЧӘСӘНӘТ
6 МАЈ 1978-чи ил.

СИЗИН ХАҺИШИНИЗЛӘ

ЈАХЫН ВӘ УЗАГ ИЛЛӘРИН һәгигәтләри

Совет Иттифагы маршалы **И. Х. Баграмјан** вә Зија Бүнјадов

Һәрдән академијанын дәһлизләриндә башына фәс гојмуш, учабојлу, сағлам бәдәнли алимлә растлашанда, синәсиндә парлајан Гызыл улдуза баханда дүшүнүрәм: көрәсән, Зија мүәллимин өзүнә һансы һисс доғмадыр, алимлик, јохса һәрби хадимлик.

— Һәмишә әскәрәм, елә елмин дә әскәријәм...— сөзләри һәмин суалын чавабы иди.

Сөһбәт дөјүш әһвал-руһијјәсиндән, гәһрәманлыгдан дүшмүшдү:

— Дөјүшдә әввәлчәдән бүтүн һәрәкәтләри өлчүб-бичмәк олмур. Сәнкәрдән күллә габағына чыхыб, ирәли чумдуғун анда бүтүн һәјатын көз өнүндән кечир. Дүшмәнлә үз-үзә кәләндә вә ону сусдурмаг ән вачиб ишә, борча чевриләндә һәр шеји, өлүмү дә унудурсан. Сәни ирәлијә бир дујғу апарыр: нәјин баһасына олур-олсун, бу мәгсәдә чатмалыјам, бу манеәни кечмәлијәм. Бәлкә дә гәһрәманлыг елә бу анлардан доғулур.

...1945-чи илин јанвар ајында Варшаванын чәнубундакы о дөјүшүн сорағы кениш јајылыб. Пилитса гәһрәманы һаггында сөһбәт о вахт дилдән-дилә кәзирдч.

Јанварын 14-дә ијирми дөрд јашлы капитан Зија Бүнјадовун бөлмәси дүшмәнин мүдафиәсини јарыб Пилитса чајы үзәриндәки көрпүнү алды; әскәрләрин бир һиссәси чајы кечиб, көрпүнү гаршыдан мүдафиә едирди; ону нечә олур-олсун, саз сахламаг лазым иди. Фашистләрин кери чәкилән үч дивизијасы көрпүјә јахынлашырды. Ики тәрәфдән мәһкәм сыхылсалар да, өлүм-дирим дөјүшүндә көрпүнү әлдән вермәдиләр, һәм дә кери чәкилән дүшмәнин јолуну бағлајыб сахладылар. Гәлпәләрин дәлик-дешик етдији көдәкчәдә арыг, учабојлу капитан горху билмәдән чәтин анларда дөјүшүн ән кәркин јерләриндә көрүнүрдү. Күллә түкәнәндә исә о, һамыдан әввәл өзү ирәли тулланыб әскәрләри әлбәјаха дөјүшә апарырды. Бизим ордунун өзүнү јетирмәји илә даирә гапанды. Алманларын үч дивизијасы — сәккиз мин әскәри, үч кенералы әсир дүшдү. Гошунларымыз сүр'әтлә көрпүнү кечиб ирәли чумдулар; ијирми күндән сонра артыг Одерә јетишмишдиләр.

Бу дөјүшдә бөјүк шүчаәтләринә көрә бөлмәнин әскәрләри тәлтиф олунду; феврал ајынын 27-дә ССРИ Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин гәрары илә Зија Бүнјадова Совет Иттифагы Гәһрәманы ады верилди.

Елә шејләр вар ки, мүһарибәдән нечә ил кечсә дә, һәјәчансыз данышмаг олмур. Сөһбәт заманы Зија мүәллимин сәсинин аһәнки бирдән-бирә дәјишилди:

— Фашистләрин өлкәмиздә төрәтдикләри вәһшиликләри орт-басдыр етмәк үчүн дүшмәнләримиз бизә бә'зән бөһтан атмагдан чәкинмирләр: ордумузун Алманијадакы һәрәкәтинә ләкә јахмаг истәјирләр. Беләләри баша дүшмәк истәмир ки, о вахт биз бүтүн гәзәбимизә бахмајараг, адымызы, шәрәфимизи горумушуг. Берлин метросундакы дөјүшләри хатырлајырам. Алман фашистләри арвад-ушаглары гаршыларына дүзүрдүләр ки, күлләдән кизләнсинләр. Биз дә атәш ача билмирдик; Совет Ордусунун һуманизми...

Гәләбәнин 30 иллији мүнасибәтилә АДР-дә оларкән белә сөһбәтләрин алман зәһмәткешләринә нечә дәрин тә'сир бағышладығыны Зија Бүнјадов унутмајыб. Бу көрүшләрә о, АВСП МК-нын баш катиби, АДР Дөвләт Шурасынын сәдри Е. Һонеккерин дә'вәти илә кетмишди.

Зија Бүнјадову јахындан танызанлар онун нә гәдәр һәссас, садә, үрәјиҗолу бир инсан олдуғуну јахшы билирләр. Лакин мәни ән чох һејрәтләндирән онун сәмимијјәти, садәлији, көврәклијидир. Мүһарибә филмләринә баха билмир. Көһнә хатирәләр вәрәгләнәндә, достларындан сөһбәт дүшәндә көзү јашарыр. Кәнчлик илләриндә кечдији дөјүш јоллары онун характеринә бүтөвлүк, сәрт бир мәрданәлик версә дә, үрәјинин зәрифлијинә, тәмизлијинә јахын дүшә билмәјиб.

Сөһбәт вахты јахын вә узаг кечмишләрә даир мәсәләләр бир-биринә гарышыр.

...Москва Шәргшүнаслыг Институтуну битирдикдән сонра Зија Бүнјадов 1954-чү илдә «Әрәб өлкәләриндә Италија империализми» мөвзусунда намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмишдир. Лакин Азәрбајчан тарихини дәриндән, сәһифә-сәһифә өјрәнмәк һәвәси ону раһат бурахмырды. Илк ири әсәри «Азәрбајчан VII—IX әсрләрдә» монографијасы бу арзудан доған ахтарышларын нәтичәси иди. Сөһбәт заманы масанын үстүндә јени китабыны кордүм: «Азәрбајчан Атабәјләри дөвләти (1136—1225-чи илләр)». Бу да тарихимизин башга бир сәһифәсидир: торпағымызда ичтимаи-сијаси һадисәләрин кур. чәрәјан етдији. довр... Китаб, үмумијјәтлә, Загафгазија халгларынын тарихинин, гаршылыглы әлагәләринин, мәдәнијјәт тарихимизин, әдәбијјат вә ме'марлығымызын гүдрәтли нүмајәндәләринин јарадычылығыны өјрәнмәкдә гијмәтли мәнбәдир: Азәрбајчан Атабәјләринә вә Ширваншаһлара даир јени вә дәјәрли мә'луматларла зәнкиндир.

Әсәрләриндә ајдын, кениш бир тәфәккүр дујулан алим сөһбәт заманы сөзә хәсис көрүнүрдү. Тарих елмимиздә чидди һадисә олан әсәрләринин јаранмасыны о ади, күндәлик мәшғулијјәтин нәтичәси кими изаһ едир:

— Токүрәм габағыма китаблары, ишләјирәм. Уйдурмағы севмирәм. Тарихи һәгигәтләрин һеч бир бојаја еһтијачы јохдур. Тарихчинин күчү фактлара вә мәнбәләрә садиглијиндәдир... Гәдим вә орта әсрләр тарихимизин өјрәнилмәси үчүн чох иш көрмәлијик. Тәсәввүр едәјин ки, Азәрбајчанын гәдим игтисади-сијаси мәркәзләриндән һеч бири — нә Нахчыван, нә Бәрдә, нә Шамахы, нә Кәнчә бу күнүн археоложи тәләбләри бахымындан лајигинчә өјрәнилмәјиб. Мән һәлә јүзләрлә дикәр тарихи јерләри вә Аразын о тајыны демирәм. Торпағын алтында һәлә нә гәдәр ачылмамыш сирләримиз вар. Кәрәк јурдумузда археолог көзүндән јајынан јер галмасын. Мәнчә, һәмкарларымын башлыча иши, илк нөвбәдә, Азәрбајчан тарихинә даир бүтүн мәнбәләри, әдәби-мәдәни ирсимизин бүтүн нүмунәләрини ашкара чыхармагдан, дүнја музејләринә, китабханалара сәпәләнмиш бүтүн әлјазмаларыны топлајыб нәшр етдирмәкдән ибарәтдир.

Бир факты хатырладым ки, Нәсирәддин Туси вахтында Марағa рәсәдханасындакы китабханада 400 миндән артыг әсәр олуб. Орта Шәргдә илк академија да бурада јарадылмышды. Марағa китабханасында мәдәнијјәт тарихимизә даир нә гәдәр зәнкин бир хәзинәнин топландығыны костәрмәк үчүн тәкчә буну нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бурада, китабхананын каталогундан көрүндүјү кими, XII—XIII әсрләрдә јазылмыш бир нечә «Азәрбајчан тарихи» олуб. Һалбуки биз тарих елмимизин јашыны лап јахын вахтлардан һесаблајырыг. Китабхананын баш китабдары Әл-Фуватинин бурада топланмыш әсәрләрә әсасән јаздығы «Шәргин мәшһурлары» мәчмуәси әлли үч чилддән ибарәт олмушдур. Шүбһәсиз ки, һәмин зәнкин хәзинәнин изинә дүшмәк, Авропа китабханаларыны диггәтлә көздән кечирмәк вахты чатмышдыр. Мәдәни ирсимизи топлајан, хүсуси имтијазлы бир мәркәзин јарадылмасына да еһтијач вардыр.

Зија Бүнјадов өзү Шәргин тарихи сәрвәтләрини ашкара чыхармаг саһәсиндә сәмәрәли иш апарыр. Онун тәртиб вә редактә етдији, өн сөз јаздығы вә ја јетишдирмәләринин һазырладығы нечә-нечә китабы көз өнүнә кәтирирәм.

Бу ил Москванын «Наука» нәшријјаты Сәдрәддин Әли әл-Һүсејнинин «Сәлчуг дөвләти һаггында мә'лумат» адлы ири һәчмли китабыны бурахачаг. Гијмәтли фактлары әһатә едән бу китабын тәрчүмәчиси, шәрһчиси З. Бүнјадовдур. Пајтахтда бурахылан «Орта әсрләр» журналында мараглы бир мәгаләси дә нәшрә һазырланыр: «Мәмлүкләрлә испан падшаһларынын данышыглары, сүлһ мүгавиләләри». Бу мөвзуја мүрачиәтинин сәбәбини о, садәчә олараг, белә изаһ едир: «Мәмлүкләрин чоху Гафгаздан апарылмышды, араларында азәрбајчанлылар чох иди...».

Һазырладығы китаблардан бири дә әрәб Испанијасында јашамыш вә 1013-чү илдә өлмүш Әбулгасым Хәләф Зөһрәвинидир. Онун әсәрләри топлусунун 30-чу чилдинин гәдим бир әлјазмасы Бакыдадыр. Бу чилддәки бир әсәр Авропа мүтәхәссисләри вә дүнја тәбабәти үчүн инди дә әһәмијјәтли олан елми фикирләри илә мараг доғурур.

Јазы масасынын үстүндә гырмызы чилдли ири бир китаб да вар иди.

Сов.ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин Сәдри Л. И. Брежневә анадан олмасынын 70 иллији мүнасибәтилә кондәрилмиш мәктуб вә телеграмлары «Правда» нәшријјаты нәфис шәкилдә, ајрыча китаб кими бурахыб. Бурада Зија Бүнјадовун көндәрдији телеграм да дәрч олунуб.

Алимин әлавә бир мәшғулијјәти дә вар. Дәниз саһилиндән топладығы агач көтүкләринин тәбии охшарлыгларындан истифадә едиб, мүхтәлиф фигурлар јаратмаг: гушлар, һејванлар, мүхтәлиф сүрүнәнләр... Тәбиәтин әли илә јарадылмыш бу гејри-ади әшјалара Зија мүәллимин өзүнүн дә ади олмајан, образлы, романтик бахышы вар. Тәбиәтин јарымчыг һејкәлләрини сәлигә илә тамамлајыр: мәсәлән, балача бир шүшә көз ағач парчасыны «чанландырыр»; һәрәкәтә кәтирир. Бу да елә тарихчи әмәјинә охшајыр: тапылыб јеринә гојулан һәгигәтләр дә бүтөв тарихи дөврләри чанландырыр.

Балача иш отағы сәрки салонуна бәнзәјир. Ән гијмәтли «експонатлар» медаллардыр: АДР—Совет Достлуғу Чәмијјәтинин гызыл медалы, Артур Беккер медалы, Пабло Неруда хатирә медалы, Полша ордусунун 30 иллији хатирә медалы, Түрк Тарих Гурумунун Ататүрк хатирә медалы вә с.

Рәфләрә дүзүлмүш китабларын бириндә күрчү насиринин өз әли илә јаздығы гејдиндә охудум: «Мәним халгымын бөјүк достуна...». Бу сөзләр маһијјәтчә алимин әмәјинин бејнәлмиләлчи характеринә, онун Загафгазија тарихинин өјрәнилмәсиндәки ролуна ишарәдир...

Јаранан һәр бир әсәр гајғысыны да артырыр:

— Јурдун тарихини арашдырмағы мүгәддәс иш сајырам. Амма чәтинлик тәкчә мәнбә азлығында вә ја археоложи материалларын јохлуғунда дејил; бә'зән хырда һисләр тарихә мүнасибәтдә дә өзүнү көстәрир...

Бөјүк ичтимаи хадимләримиздән биринин сөзүнү хатырладым: сиз јени нәсли јахшы вәтәндаш кими тәрбијә етмәк истәјирсинизсә, она өз тарихини өјрәдин...

Вәтәнин ағыр күнләриндә кәнчлијини сәнкәрләрдә кечирмиш, мисилсиз рәшадәт вә икидлик көстәрмиш, тарихи дөјүшләр иштиракчысы олмуш бир инсанын бу күн бизим тарих елмимизин тәрәгги вә инкишафында әзм вә ирадә илә чалышмагы тамамилә тәбиидир...

Сабир РҮСТӘМХАНЛЫ,
филолокија елмләри намизәди.